

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СИМВОЛІКИ ЧИСЛА В ПОЕТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

У статті йдеться про один із напрямів лінгвопоетичних студій – вивчення потенційних можливостей частин мови, що в художньому тексті зреалізують прагматичні функції – образності, емоційності, експресії. Описано семантичні можливості числівників щодо специфіки відображення дійсності й символічного наповнення. На матеріалі лірики поетів-шістдесятників числівники розглядаються як образи-концепти, що набули символічного значення. Для поетів-шістдесятників характерне використання числівників у їх сакральному міфологічно-релігійному сенсі. Указано на позитивні й негативні смисли, виражені числовими символами.

Проаналізований матеріал свідчить, що числівники один, два, три, сім, дев'ять, сорок можна вважати такими, що мають здатність до символізації, міфологізації, ідеологізації.

Ключові слова: числівник, прагматичне значення, символічне значення, образ-концепт, поетичний текст.

Павлова І. А., Тимченко Ю. А. Отражение символики числа в поэтическом пространстве шестидесятников. *В статье речь идет об одном из направлений современных лингвопоэтических исследований – изучение потенциала частей речи, которые в художественном тексте реализуют прагматические функции – образности, эмоциональности, экспрессивности. Описаны семантические возможности имен числительных относительно специфики отображения действительности и символического наполнения. На материале лирики поэтов-шестидесятников имена числительных рассматриваются как образы-концепты, которые приобрели символическое значение. Для поэтов-шестидесятников характерное использование имен числительных в их сакральном мифологическо-религиозном смысле. Указаны позитивные и негативные смыслы, которые выражены числовыми символами.*

Проанализированный материал свидетельствует о том, что имена числительные один, два, три, семь, девять, сорок можно считать такими, что имеют способность к символізації, міфологізації, ідеологізації.

Ключевые слова: имя числительное, прагматическое значение, символическое значение, образ-концепт, поэтический текст.

Pavlova I. A., Tymchenko Yu. O. Reflection of Numbers' Symbolism in the Poetry of the Sixties. *The article deals with one of the linguistic studies' directions – the study of the potential of parts of speech that implements pragmatic functions of imagery, emotion, expression in poetic texts. The main reason to deal with numerals in poetic texts is to investigate their functioning as language units that can be the peculiar method to express the idea.*

The goal is to find out the symbolic meanings of numerals in the poetries of the Sixties. It is possible when to research the ways of symbolic meaning forming; to point out those contexts with numerals that are the features of poets' individual manner; to define the meanings of numerals in poetic texts of the Sixties.

The semantic possibilities of numerals on the specific reflection of reality and symbolic content are described. Numerals are seen on the material of lyric poets of the sixties as images-concepts that have become symbolic meaning. It is also stated that the use of numerals in their sacred mythological and religious sense is typical for the poets of the sixties. As a result positive and negative meanings expressed by numeric symbols are described. It is concluded that the numerals one, two, three, seven, nine, forty can be considered as having the capacity for symbolization, mythologizing, and ideologization.

Keywords: numeral, pragmatic meaning, symbolic meaning, image-concept, poetic text.

У сучасному українському мовознавстві простежуємо помітну увагу до питань, що стосуються особливостей функціонування окремих частин мови в художньому дискурсі. Дослідники з'ясовують стилістичну навантаженість, експресивну своєрідність частин мови, що зумовлена особливостями їхньої семантики, морфологічною характеристикою та закономірностями образного використання. Числівник також виступає в мовленні зі специфічними стилістичними і прагматичними завданнями, що заслуговують на особливу дослідницьку увагу, передусім у руслі нової прагматично зорієнтованої дослідницької парадигми.

Актуальність дослідження полягає в особливій увазі мовознавців до проблеми функціонування мовних одиниць у поетичних текстах, своєрідності репрезентації мови окремих її визначних носіїв, творчих мовних особистостей, до яких належать видатні поети-шістдесятники.

Мета наукової розвідки – з'ясувати особливості символіки числа в ліриці поетів-шістдесятників. Для досягнення мети необхідно виконати такі **завдання**: 1) розглянути особливості формування символічного значення; 2) виокремити контексти як виразники ідіостилію поета, що містять числівники; 3) схарактеризувати символічне значення чисел у поетичних текстах шістдесятників.

Символіка числа за своєю суттю є глибоко онтологічною, оскільки через число людина осягала навколишній світ як у його побутовому, повсякденному, вимірі, так і в сакральному.

Ще піфагорійці і неоплатоніки зосередили увагу на містицизмі чисел, розглянули їх як джерело світорозуміння, тобто помітили існування відповідних зв'язків між числами й предметним світом. «Число — це поняття, за допомогою якого передається кількість і проводиться лічба» [13: 330]. Число — велике надбання людства. Без нього не можна уявити жодної галузі знань. Воно виконує цілу низку важливих функцій, зокрема слугує для виміру речей, виражає зв'язок явищ тощо. «Число, — за визначенням Тіта Лукреція Кара, — є міра всіх речей» [4: 5].

Джерелом формування числового коду вважають стародавні системи лічби. Колишні граничні числа наших предків 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 40, 60, 100, 1000 та деякі інші потрапили в категорію містичних чисел, що відбилися на семантиці і прагматиці числівника, зокрема тих його форм, що позначають названі числа.

За Піфагором, усяке дослідження істини пов'язується передусім із поняттям числа, тобто первинними є числа, з яких виводять уявлення про форми матеріального світу. Піфагор вважає, що «наймудріше» — це число. Крім Піфагора, над числом, що згодом граматикувалося у числівник, розмірковували найвідоміші філософи, починаючи від Плотина, Прокла, Августина і до Сковороди, Канта, Гегеля та сучасних науковців. Числу здавна приписували містичні властивості, що мали вплив і на психологію його сприйняття.

У піфагорійців число «1» — це дух, з якого виникає увесь видимий світ; *один* — це розум, добро, гармонія, щастя і в той же час матерія, п'ятьма, хаос; *один*

(монада) — матерія всіх чисел. Напевне, тому числівник *один* підлягає найбільшій семантизації, має найбільший потенціал щодо прагматичної реалізації.

Давня теорія створення світу ґрунтується на числі *три*, що містить такі іпостасі, як Істина, Добро і Краса. Простір (довжина, висота, ширина) і час (минуле, теперішнє і майбутнє) також є тривимірними. Власне завдяки часу і простору троїстість вважають найбільш загальною характеристикою буття» [8: 596]. Судження як основна одиниця мислення, як відомо, також організоване за троїстою схемою. Особистість традиційно розглядають як єдність тілесного, душевного і духовного, що в людині співвідноситься з розумом, волею і почуттями, емоціями. Ідея єдності і нероздільності Трійці є сталою в теології (Бог як Отець, Син і Святий Дух) і навіть у соціології (в основі держави — сім'я як мінімальна єдність: батько, мати, дитина). Принцип троїстості пронизує як Божественний, так і людський світ — простір і час, особистість людини, її життєдіяльність, координати її психіки, первинну структуру суспільства тощо [1: 14]. Простежуємо міфологізоване, ідеологізоване, соціалізоване сприйняття числа і його психологічне сприйняття, що відображається у відповідних міфологемах, ідеологемах і психологемах.

Як вважає Н. Арутюнова, думка «про одну Божественну сутність і три її образи в найменуваннях надала числам *один* і *три* відповідні символічні значення, а також вплинула на деякі філософські концепції і теорії чисел» [1: 11], що відобразилося на формуванні семантики і прагматики відповідних числівників.

Число «2» — початок нерівності, суперечностей; «4» — символ симетричності простору; «5» — шлюбу; «7» — здоров'я; «8» — смерті; число «9» — це постійність, мужність, стійкість і под. Числова семантика, символіка і прагматика з часом лише розширювалася.

Отже, внаслідок сакралізації, містифікації, ідеологізації числових значень, що зафіксовано у відповідних словниках, числівник отримав здатність нейтралізувати лексичне значення кількості й актуалізувати широкий смисловий спектр.

Українські шістдесятники — це письменники-бунтарі, письменники-новатори, письменники-патріоти. До найбільш виразних і талановитих представників шістдесятництва традиційно відносять Л. Костенко, М. Вінграновського, І. Драча. Незважаючи на духовну й ідеологічну єдність, їхні долі склалися зовсім по-різному, що віддзеркалилося й у їхній творчості, тому саме тексти названих поетів і були обрані для аналізу в цьому дослідженні.

Поетичні тексти Л. Костенко засвідчують частотне вживання числівника «два», що виражає «суперечність», «невпевненість», «роздвоєність», «неможливість зробити остаточний вибір», «розгубленість», наприклад: *І він ввійшов, литовський князь, сюди. / Як ніж у спину. А Потоцький — в груди. / Богдан між ними, як між двох вогнів* («Маруся Чурай») [11: 111]; *Нелегко, кажуть, жити на дві хати. / А ще нелегше — жити на дві душі!* («Маруся Чурай») [11: 73]; *А що Москва? Москві немає діла. / Ми — щит Європи і свій хрест несем.*

/ *Хіба їй що? Вона ще й зраділа – / де двоє б'ються, третьому хосен* («Берестечко») [12: 73].

Л. Костенко використовує і символічний образ-концепт «два» як спосіб вербалізації відповідного вибору, наприклад: *Тільки тоді не жахайся змін – / будеш потворною з двох сторін. / Тільки душа в тебе буде прекрасна – / чиста, / надійна, / правдива / і ясна* («Казка про Мару») [7: 82–83]; *Адам Кисіль там робить якісь скоки. / Як той литовський цип – / молотить на два боки* («Берестечко») [12: 87]; *А ще ж додому, ой, як далеченько! / Дороги дві – небесна і земна. / Палили віз, ховали чумаченька, / і голосила в пам'яті жона* («Чумацький шлях») [9: 155]. Образ-концепт «два» в цьому разі пов'язаний із традиційними опозиціями добра і зла, що репрезентовані як «лівий» і «правий», «рай» і «пекло», «земне» і «небесне».

Особливим символічним наповненням характеризується число «три». Символічне число «три» Л. Костенко відповідно до асоціацій, що пов'язані з біблійними і фольклорними образами-концептами, проектує на образи осіб, переважно міфологічних (*Піти пишуть солодко, під метри. / про три персони божі. А слова, / слова, Марусю, видумані, мертві. / Од слів таких шаліє голова* («Маруся Чурай») [11: 101]; *Та на Олімпі знають, на вершині, / від самої хвилини відплиття, / три Мойри, три безжалісні богині, / що визначають все людське життя...* («Скіфська Одиссея») [10: 65]; *У чистім полі, в полі на роздоллі, / де колосочки проти сонця жмуряться, / Вернигора, Вернивода й Вернидуб – / три велетні – / зібралися та й журяться...* («Казочка про трьох велетнів») [9: 154]; *Він внук Дніпра і не прийшов нізвідки. / Проговорись, історіє німа! / Мав трьох синів, від них три скіфські вітки, – / одна запанувала над всіма* («Скіфська Одиссея») [10: 79]; образи тварин, зокрема й казкових, міфічних (*І ось тоді, проламуючи хаці, / три голови звернувши врзнобіч, / змій пролетів. Вогнем дихнув із паці, / Бо Змій літає в горобину ніч* («Скіфська Одиссея») [10: 100]; персоніфіковані поняття (*Та як, ішов. Як сказано у думі: / «І побило його в полі три недолі. / Одно – безвіддя, / друге – безхліб'я, / третє – бездоріжжя»* («Дума про братів Неазовських») [10: 196]); назви наслідків відповідних символічних дій (*Я хіба що, я навпаки. Я зроду. / Я мислі зав'язав на три вузли. / Я просто так, глас божий – глас народу. / При тому королі то й зв'язаних везли* («Сніг у Флоренції») [10: 12].

Багато міфів і вірувань у народів різних культур пов'язано з магічним числом «7». Побуває, наприклад, думка, що сім символізує час як такий, а також Космос. Дехто вважає, що число «7» було пов'язане з культом Місяця. У стародавньому Вавилоні існувала астрологічна теорія, за якою день тижня отримував назву залежно від того, якій планеті присвячувався її перший час, а планет налічували сім. Число «7» популярне також у «священних» книгах християнської релігії.

У поезії Л. Костенко значна кількість структур із числівниковим компонентом *сім*. Цей символ проектується на культуру давніх греків, відповідну міфологію, порівн.: *І площі тієї кільце кам'яне, / де ти присудила спалити мене. / Вважай, що спалила. Згорів я. Помер. / Сім міст сперечались, що їхній*

Гомер («Під вечір виходить на вулицю він...») [8: 46].

Частотним у поезії шістдесятників є фразеологізм «за сімома замками»: *О радості телячі! Що там тямииш? / Китайська грамота із сімома замками. / Оцей двотомний фаліант для тебе – / Філолога, кіношика, поета* (І. Драч «На дні роси...») [5: 19]. Тут простежуємо деякі «вольності» поетів щодо використання сталих сполучень слів, зокрема перестановку слів і заміну прийменника, але смисл, що його вносить указаний фразеологізм у наведений контекст має свої відтінки, набуває відповідної прагматики – «недоступність для усіх, але не для авторського «я».

Відома біблійна інформація про те, що для забезпечення прощення, необхідно звернутися до Господа через посередництво *семи церков*, що міститься у свідомості християн, надихнула І. Драча використати цей образ для переконання у гарантованості прощення, коли до цього долучається сила народу, земляків, порівн.: – *Капсюлі, бач, з гремячої ртуті... – Сплять трудяги солдати. / Коропчани гріхи земляка замолять в семи церквах* («Думки у Храмі на Крові в Ленінграді») [5: 74], знову-таки й Л. Костенко теж залуцає прагматику біблійної міфології, порівн.: *Згадають рід до сьомого коліна. / В них Рід як бог, у нього сонця лик* («Скіфська Одиссея») [10: 107], а також: *Тут батько, як бог Саваоф, / Спочиває на сьомий день / І мати, як мати природа, / Ніколи не спочиває* (І. Драч «До джерел») [6: 144].

Для поетів-шістдесятників характерне використання числівників у їх сакральному міфологічно-релігійному сенсі. Біблійна символіка числа породила контексти, що виражають прагматику числівника «сорок»: *Спочатку возять мертвого царя, / щоб сорок днів усі за ним ридали...* (Л. Костенко «Скіфська Одиссея») [10: 83] і «*дев'ять*»: *Роботящий мій з діда—прадіда! / Двір занедбаний, боже праведний! / Дев'ять день душа ще пручається, / а тепер вже десь призвичаїться* (Л. Костенко «Чоловіче мій, запрягай коня!») [9: 17].

Очевидно, не випадково числівник «сорок» використовує у своєму поетичному тексті і М. Вінграновський, хоча прирошення смислу тут дуже неprozоре – натяк на відхід зими, що, ймовірно, пов'язане з релігійним святом 40 Святих у кінці березня, коли ще можливі холоди: *На рябому коні прилетіла весна, / снігу сорок лопат їй прикидало плечі. / На рябому коні що везла – не везла, / але децю і нам привезла для малечі* («На рябому коні прилетіла весна...») [3: 185]; *Прилетіла весна на рябому коні, / снігу сорок лопат привезла для годиться. / Мені привезла все, що треба мені, / але що привезла, не скажу, – тасмниця* («На рябому коні прилетіла весна...») [3: 185].

До нашого часу дійшли залишки містичного вірування, які виявляються в тому, що люди ділять числа на щасливі і нещасливі, наприклад, «боятся» чисел «13» і «6», вірять в удачу чисел «3» і «7».

Якщо проаналізувати особливості використання символічних чисел, вербалізованих числівниками, то важливо не лише те, що шістдесятники використовують, але й те, чого в їхніх текстах немає. Зауважимо, що поети-шістдесятники більше зорієнтовані на символи, які виражають позитивні смисли, зокрема в текстах відсутнє число «шість» як «число зла», так зване

«звіряче число». Крім того, практично не використовується й символіка числа «тринадцять». Лише в одній поезії М. Вінграновського цей числівник не лише кілька разів повторюється, але й входить у сильну позицію заголовка «*Тринадцять руж під вікнами цвіло*». Числівник «тринадцять» актуалізує, як видається, наше смисл «значуща кількість», не містить традиційного смислу зловіщої настороги. Кількість проєктується на квіти, що асоціюються із думками. Думи, як і квіти, мають різне забарвлення, але «біла» – це саме чотирнадцята ружа, а отже, ті тринадцять – це не абсолютно чисті думки, а такі, що мають різне забарвлення, як і відповідні квіти, порівн. : *Тринадцять руж під вікнами цвіло*. / *Тринадцять руж – чотирнадцята біла*. / *Тринадцять дум тривожило чоло*, / *Тринадцять дум – чотирнадцята збігла...* («Тринадцять руж під вікнами цвіло») [2: 125].

Отже, хоча семантика числівника обмежена, лексичне значення абстраговане, але звернення до поетичної мови, як однієї з чутливих сфер, що відбиває найтонші зміни у значенні слова, дає можливість з'ясувати додаткові конотації і переносні значення числівників.

Проаналізований матеріал свідчить про те, що числівники один, два, три, сім, дев'ять, сорок можна вважати такими, що мають широку семантику, мають здатність до символізації, міфологізації, ідеологізації, тому створюють символічний простір. Це константи Всесвіту. Вони можуть репрезентувати окремі зони смислової напруги, зображати модусні ситуації найвищого духовного підйому або сильних емоційних чи інтелектуальних переживань, амбівалентних почуттів, що яскраво виражається у художньому просторі. Перспективним видається створення тлумачного словника числівника активного типу на основі зазначеного матеріалу, що повинен фіксувати факт породження смислу, символіки та прагматики цього класу мовних одиниць, а також досліджень мови інших поетів-шістдесятників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Проблема числа / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Квантификативный аспект языка / [отв. ред. Н.Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2005. – С. 5-21.
2. Вінграновський М.С. Вибрані твори / Микола Вінграновський; [передм. : І. Дзюба]. – К. : Дніпро, 1986. – 463 с.
3. Вінграновський М.С. Вибрані твори : у 3 т. / Микола Степанович Вінграновський; [передм. : Т. Салига]. – Т. 1 : Поезії, 1954 – 2003 – 2004. – Тернопіль : Богдан, 2004. – 399 с. (Серія «Маєстат слова»).
4. Джинджихадзе Дж.М. Пути возникновения и развития счета / Дж.М. Джинджихадзе, В.Ю. Зыцарь, Ю.В. Зыцарь. – Тбилиси, 1989.
5. Драч І.Ф. Корінь і крона. Поезії / І.Ф. Драч. – К. : Рад. письменник, 1974. – 111 с.
6. Драч І.Ф. Сонце і слово : Поезії / І.Ф. Драч. – К. : Дніпро, 1978. – 367 с.
7. Костенко Л. Вітрила / Ліна Костенко. – К. : Рад. письменник, 1958. – 95 с.
8. Костенко Л. Над берегами вічної ріки : Поезії / Ліна Костенко. – К. : Рад. письменник, 1977. – 163 с.
9. Костенко Л. Неповторність : Вірші. Поєми / Ліна Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 222 с.
10. Костенко Л. Сад не танучих скульптур : Вірші. Поєма-балада. Драм. поєми / Ліна Костенко. – К. : Рад. письменник, 1987. – 207 с.
11. Костенко Л. Поезії : [збірник] / Ліна Костенко, Олександр Олесь, Василь Симоненко, Василь Стус. – К. : Наукова думка, 1998. – 223 с.
12. Костенко Л. В. Берестечко. Іст. роман / Ліна Костенко. – К. : Укр. письменник,

1999. – 157 с. 13. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 11. – С. 330. 14. Флоренський П. Столп и утверждение истины / П. Флоренский [2-е изд.]. – Берлин, 1929. – 568 с.

Тимченко Юлія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.
Тел. +38 096-897-1744
E-mail: yuliy-timchenko@mail.ru
<http://orcid.org/0000-0002-9132-3301>

Тymchenko Yulia Oleksandrivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of the Ukrainian Language, Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine, 61168, Kharkiv, Valentynivska Str., 2

Павлова Інна Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.
Тел. +38 067-571-0909
E-mail: pavlova.ms@inbox.ru
<http://orcid.org/0000-0003-2691-556X>

Pavlova Inna Andriivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of the Ukrainian Language, Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine, 61168, Kharkiv, Valentynivska Str., 2